

Wie ben ik en wat is mijn huis?

Modern zelfverstaan in bijbels-theologisch perspectief

Inleiding

Jezelf zijn, dat is één van de geboden van onze tijd. Niet jezelf wegcijferen, maar aandacht vragen voor je eigenheid. Je niet schamen voor wie je bent. Durf te stralen. Van de omgeving wordt verwacht dat ze je bevestigen, aanmoedigen en erkennen. Maar waar komt dit vandaan en hoe is dat te evalueren? Zelfverstaan heeft alles met het innerlijk te maken. Laten we dicht bij huis blijven en zien wat er vanuit het innerlijke leven met God te zeggen valt over zelfverstaan.

2 Samuël 7

In 2 Samuël 7 lezen we dat David voor de HEERE een huis wil bouwen (2 Sam. 7:2). David zit in zijn cederen huis en overdenkt Gods goedheid richting hem en merkt het grote contrast tussen zijn huis en de tent waar de ark in staat. De HEERE had beloofd in Deut. 12:10-11 dat Hij Zich een plaats zou verkiezen als Hij het volk rust van al zijn vijanden had gegeven. Die tijd leek nu te zijn gekomen, want deze rust was tijdens Davids regering werkelijkheid geworden (zie 2 Sam. 7:1). De intocht van de ark in de stad had de plaats duidelijk gemaakt. Nu verlangt David dat er ook een vaste woning komt.¹

Maar al snel blijkt dat de HEERE niet wil dat David voor Hem een huis bouwt (2 Sam. 7:5). Het is waar dat God beloofd had op een plaats in bijzondere zin te zullen wonen als het volk rust van al zijn vijanden had gekregen, maar God Zelf bepaalt wanneer de tijd van de vervulling is aangebroken en dat is nu nog niet. Calvijn zegt hierover: 'We hebben hier een daad van David die zeer prijzenswaardig was, en toch werd die volkomen veroordeeld door God.'² Dit benadrukt Gods vrijheid. God levert Zichzelf niet uit aan mensen als Hij Zijn Woord aan hen bekendmaakt. Hij openbaart een deel van Zijn voornemen en de rest van dat voornemen wordt in de loop van de tijd bekend.

Toch wordt David als persoon hier niet afgewezen, maar slechts zijn verlangen wordt afgewezen. De Heere neemt hem als persoon juist aan om hem nog iets veel groters te geven. De afwijzing van David wens wordt ook zeer verzachtend uitgesproken: 'Zoudt gij Mij een huis bouwen tot Mijn woning?' (2 Sam. 7:5).

De Heere herinnert David er door Nathan aan wat Hij aan hem gedaan heeft (2 Sam. 7:8-11a):³ 1. Hij heeft hem van achter de schapen genomen en tot een voorganger over het volk gemaakt (2 Sam. 7:8). 2. Hij is met hem geweest in de strijd tegen zijn vijanden (2 Sam. 7:9a). 3. Hij heeft hem een grote naam onder de volken gegeven (2 Sam. 7:9b). 4. Hij heeft Israël een veilige plaats gegeven om te wonen (2 Sam. 7:10). 5. Hij heeft David rust gegeven tegenover zijn vijanden (2 Sam. 7:11b). Kortom: Alles wat David heeft, heeft hij aan de HEERE te danken.

¹ Zie C.J. Goslinga, *KV Samuël*, 2:94. A. Noordzij, *KV Kronieken* 1:144.

² *1-2 Samuel, 1-2 Kings, 1-2 Chronicles* (Reformation Commentary on Scripture: 5), blz. 175.

³ Er is discussie over de vraag of vanaf 9b de perfecta als toekomstige tijd vertaald moeten worden, vele moderne vertalingen doen dat (ESV, NIV, NET) en ook verschillende uitleggers (E. König, Robert Bergen, Walter Kaiser, vergelijk A. Noordzij op Kronieken). Sommigen laten de toekomstige tijd in vers 11b beginnen (Goslinga). Het verschil berust op de vraag of de perfecta als imperfecta vertaald moeten worden op basis van de context (zo König). Echter blijkt de gewone vertaling als perfectum het eenvoudigst en het meest passend te zijn want (1) het is een reeks die in vers 8 begint en die niet nadrukkelijk overgaat naar de toekomst, dan pas in vers 11c, (2) de inhoud van vers 10 is duidelijk tegen de achtergrond van de richterentijd en kan daarom moeilijk toekomstig zijn, want dan had ook de tijd van David er deels als context bij gerekend moeten worden, (3) de rust van zijn vijanden waar 11b van spreekt is blijkens vers 1 al realiteit.

Nu wil de HEERE bovenop al deze zegeningen ook nog voor David een huis bouwen (2 Sam. 7:11c). David zal voor de HEERE geen huis bouwen, maar God zal David een huis bouwen. Het woordspel onderstreept hier de boodschap.⁴ De Heere moet het niet van David hebben, maar David mag het van de Heere hebben. Dit huis voor David zal eeuwig zijn (2 Sam. 7:13, 16). Zelfs de ongehoorzaamheid van de enkeling zal de vastheid van de hele dynastie niet schaden (2 Sam. 7:14-15).⁵

Als David dit hoort, erkent hij zijn nietigheid en is onder de indruk van Gods goedheid (2 Sam. 7:18-24). Hij zoekt na het horen van deze rijke belofte het aangezicht van de Heere⁶ en zegt: 'Wie ben ik, Heere HEERE, en wat is mijn huis, dat Gij mij tot hiertoe gebracht hebt?' (2 Sam. 7:18). De aanduiding 'Wie ben ik' is in de Schrift een uiting van nederigheid en geeft aan dat men het niet verdiend heeft (Ex. 3:11, 1 Sam. 18:18). David heeft scherp gezien *hoe groot* Gods goedheid in dezen is. De vijf zegeningen waren voor David heel groot, maar voor de HEERE waren ze te klein en te onbelangrijk. De Heere wilde nog veel meer geven (2 Sam. 7:19). David kan dit alleen zo scherp zien, omdat hij zijn eigen plaats voor de Heere zo goed kent. Ik heb het niet verdiend.

Maar David verstaat ook *wat* de goedheid van de HEERE is dezen nu precies is: Hij geeft hem een blik op de verre toekomst ('tot van verre heen, 2 Sam. 7:19). Het was niet slechts een algemene blik op de toekomst, maar het ging over Davids huis. Het was ook geen donkere blik op de toekomst, maar een in alle opzichten lichtgevende blik op de toekomst.⁷

Als David dit alles erkent en gezegd heeft, looft hij de Heere: 'Daarom zijt Gij groot, HEERE God! Want er is niemand gelijk Gij, en er is geen God dan alleen Gij, naar alles, wat wij met onze oren gehoord hebben.' (2 Sam. 7:22). Hij beseft ook zijn diepe afhankelijkheid. Zonder God zullen deze woorden niet vervuld worden. Daarom gaat hij nederig bidden om de vervulling van Gods eigen woord. 'Nu dan, HEERE God, doe dit woord, dat Gij over Uw knecht en over zijn huis gesproken hebt, bestaan tot in eeuwigheid, en doe, gelijk als Gij gesproken hebt.' (2 Sam. 7:25). De belofte verwekt het gebed.

Uit de vervulling blijkt nog duidelijker dat deze belofte van God aan David een messiaanse profetie is. Hier spreekt de Vader over Zijn Zoon en zorgt de Geest voor een gelovig en nederig ontvangen van de beloofde Messias.

Illustratie van Bijbels zelfverstaan

Deze geschiedenis uit 2 Sam. 7 is een krachtige illustratie van Bijbels zelfverstaan. In het Bijbelse zelfverstaan komen vier zaken tot hun recht: (1) Gods belofte, (2) Gods vrijheid, (3) menselijke afhankelijkheid en (4) menselijke nederigheid. Laten we ze kort even langsgaan.

1. Gods belofte: Had God niets beloofd, David zou niet zeker zijn geweest. Gods belofte is, aldus Johannes Hoornbeeck, de verbinding (*medium*) tussen Gods besluit en de uitvoering van dat besluit.⁸ Onder Gods belofte is dan te verstaan dat God aan iemand iets belooft te geven of te doen. Een belofte heeft dus altijd een gerichtheid op de toekomst en maakt iets van de toekomst al vast bekend.

⁴ Tremper Longman, *Literary Approaches to Biblical Interpretation*, blz. 153.

⁵ De literaire structuur van vers 13-16 benadrukt het eeuwige karakter van Davids dynastie. Eerst wordt gezegd dat zijn troon bevestigd wordt in eeuwigheid (vers 13), dan komt de ongehoorzaamheid van zijn nakomelingen aan de orde (vers 14-15) en vervolgens sluit het weer af een nadrukkelijke bevestiging van de eeuwigheid van zijn dynastie: 'zal bestendig zijn', 'tot in eeuwigheid' en 'vast zijn tot in eeuwigheid' (vers 16).

⁶ Velen vertalen niet 'bleef voor het aangezicht van de HEERE' maar 'zat voor het aangezicht van de HEERE', zie reeds Poole, *Synopsis*, 1:1423.

⁷ Walter Kaiser vertaalt 2 Sa. 7:19 met: 'Dit is het handvest van de mensheid'.

⁸ Hoornbeeck, *Disputatio theologica practica, de promissionibus divinis*, stelling 3; Hoornbeeck, *Theologia practica*, 1:469.

2. Gods vrijheid: God verbindt Zich door Zijn belofte aan mensen, maar Hij blijft vrij in de wijze waarop Hij deze belofte vervult. David heeft op grond van Gods belofte mogelijk een ongestoorde dynastie verwacht, maar het was een dynastie die door lijden heen (Ps. 132:1) in Christus uiteindelijk tot heerlijkheid kwam. God blijft soeverein binnen de grenzen van Zijn eigen Woord.⁹

3. Menselijke afhankelijkheid: Wanneer een mens Gods belofte verneemt, dan blijft deze belofte van God. De mens beschikt er niet over, hij ontvangt slechts. Het is een ernstige goddeloosheid als dat miskend wordt. Denk maar aan het voorbeeld van Hazaël die de profetie van Elisa eigenmachtig in vervulling liet gaan (2 Kon. 8:15). Zo handelt David hier niet. David is zich er diep van bewust dat hij voor de uitvoering van deze belofte geheel afhankelijk is van God.

4. Menselijke nederigheid: Waar God Zijn genadige belofte brengt, daar wordt een mens nederig. David weet zijn plaats en hij blijft ook op deze plaats. Als hij sterven gaat zegt hij: 'Hoewel mijn huis alzo niet is bij God, nochtans heeft Hij mij een eeuwig verbond gesteld, dat in alles wel geordineerd en bewaard is' (2 Sam. 23:5).

Willen we deze vier punten samenvatten met een Bijbelse uitdrukking, dan kan dat met de uitdrukking de 'vreze des Heeren'. De Heere vrezen is ontzag hebben dat zich uit in liefde. Ontzag dat uitdrukt afhankelijk en nederig te zijn want me beseft te staan voor een hoge God, en liefde die ontvlamt vanuit het vernemen van Gods genadige belofte.¹⁰ De oude theologen sprake in dat verband wel van de *timor filialis* – de kinderlijke vreze.¹¹

Zelfverstaan

Het is waardevol om 2 Samuël 7 toe te passen op onze tijd. Maar eerst een definitie van zelfverstaan. Zelfverstaan is wat een mens over zichzelf gelooft in gunstige zin. Zelfverstaan is te onderscheiden van zelfkennis. Zelfkennis bevat lang niet altijd gunstige gedachten over de persoon, terwijl dat bij zelfverstaan wel het geval is. Zelfkennis zegt slechts hoe de zaak is, zelfverstaan reikt verder en geeft ook aan welke waarde iemand aan zichzelf toekent. Een gezond zelfverstaan geeft een gezonde duiding van de zelfkennis. Wie weet dat een mens kwetsbaar, afhankelijk en schuldig is, zal daar in zijn zelfverstaan rekening mee houden.

Om praktische redenen stel ik voor om in die toepassing op onze tijd te letten op twee toegespitste punten:

1. Hoe verhoudt de kennis die God heeft zich tot de kennis die wij hebben? Hierin komen de thema's van Gods vrijheid en onze nederigheid en afhankelijkheid terug. Hier ligt het verschil tussen Schepper en schepsel achter. David is slechts schepsel en alles wat God hem bekend maakt, verandert daar niets aan.

⁹ Er is discussie over de vraag of het verbond met David conditioneel of absoluut was. Martin Noth meende dat het verbond oorspronkelijk absoluut was, maar dat het na de val van Juda conditioneel is geherinterpreteerd, zie D.J. Wiseman, *1 And 2 Kings* (TOTC), blz. 22. Er is echter geen reden om tussen beide aspecten te kiezen. In 2 Sam. 7 staat het absolute centraal, maar in Koningen (1 Kon. 8:24-25, 9:4-5) en Psalm 132:11-12 wordt nadrukkelijk gesproken over de noodzaak van gehoorzaamheid. Dit is niet slechts van betekenis voor de individuele nakomelingen van David, maar ook voor de wijze waarop God Zijn absolute heilstoezegging gestand doet. Dit vraagstuk raakt dus aan de vrijheid van God.

¹⁰ Dit komt grotendeels overeen met de omschrijving van Tremper Longman, *The Fear of the Lord is Wisdom*, blz. 12-13: 'The 'fear' of the 'fear of the Lord' is the sense of standing before God who created everything, including humans whose very continued existence depends on him....This fear is not the fear that makes us run, but is the fear that makes us pay attention and listen.'

¹¹ J. Wollebius, *Compendium theologiae christianae*, blz. 192: 'Timor Dei est, quo Dei Verbum & Majestatem sic reveremur, ut offensam tam benigni Patris omnibus modis praecaveamus, non tam poenae formidine quam Dei amore. Timor Dei quandoque pro toto Dei cultu sumitur: hoc vero loco ea virtus intelligitur, quae timor filialis appellatur.'

2. Hoe functioneert Gods belofte als bron van zekerheid? Hier ligt de werkelijkheid van Gods openbaring achter. David is wel een schepsel uit het stof gerezen, maar God openbaart Zich wel in grote gunst aan hem.

Het is van belang om te zien dat beide aspecten in 2 Sam. 7 in evenwicht zijn. Het verschil tussen Schepper en schepsel neemt niet weg dat David ver in de toekomst mag kijken. En Davids absolute zekerheid over zijn nageslacht neemt zijn afhankelijkheid en nederigheid niet weg. David wordt niet hoogmoedig als hij deze grote belofte hoort en hij wijst de belofte ook niet af omdat hij er te gering voor is.

Zoektocht naar evenwicht

Een Bijbels evenwichtige visie op zelfverstaan is pas na veel strijd en aarzeling in de kerkgeschiedenis uit de Schrift opgediept.

In de Vroege kerk erkent men een duidelijk verschil tussen de kennis die God heeft en de kennis die mensen hebben. Er is nadrukkelijk oog voor het verschil tussen de Schepper en het schepsel. God kent de dingen het beste en wij mensen zoeken met vallen en opstaan de dingen te kennen die God reeds kent. Mensen moeten daarom nederig zijn en komen geregeld tot de ontdekking dat ze het bij het verkeerde eind hebben. Een voorbeeld hiervan is Augustinus. Hij benadrukt de deugd van *humilitas* (nederigheid of ootmoed)¹² en geeft zelf aan dat hij ten aanzien van de betekenis van Gods genade en de vrije wil is gegroeid in kennis.

Daarnaast gelooft men in de Vroege kerk ook dat God vrij is om Zijn Woord op een soevereine wijze waar te maken. De vervulling in Christus van de oudtestamentische beloften is een duidelijk voorbeeld van Gods vrijheid in het waar maken van Zijn Woord. Het was over deze soevereiniteit van God dat vele joden in ongeloof struikelden. Het was zo anders dan zij op grond van de belofte hadden verwacht.

De afwijzing van de waarheid van Gods Woord was voor de kerkvaders ook niet zozeer een vorm van onwetendheid maar van goddeloosheid. Zo iemand maakte God tot een leugenaar en schond daarmee het Bijbelse principe dat God meer kent dan wij kennen. De kerkvader Tertullianus zegt bijvoorbeeld: 'Zo heeft hij [nl. de duivel] ook de tragediespeler met hoge schoenen groter gemaakt, omdat [geschreven staat dat] 'niemand een el aan zijn lengte kan toe doen.' Hij [nl. de duivel] wil Christus tot leugenaar maken.'¹³ En Cyrillus van Alexandrië schrijft in zijn Johannescommentaar: 'Want door datgene waarmee zij [nl. de joden] trachten om Zijn woorden als onwaar af te weren, veroordelen zij Hem als een Leugenaar en voegen ongerechtigheid bij hun ongerechtigheid, zoals geschreven staat.'¹⁴ We horen in deze uitspraken een duidelijke echo vanuit 1 Joh. 5:10.

¹² Vergelijk PL 33:442: 'Huic te, mi Dioscore, ut tota pietate subdas velim, nec aliam tibi ad capessendam et obtinendam veritatem viam munias, quam quae munita est ab illo qui gressuum nostrorum tamquam Deus vidit infirmitatem. Ea est autem prima, humilitas; secunda, humilitas; tertia, humilitas: et quoties interrogares hoc dicerem; non quo alia non sint praecepta, quae dicantur, sed nisi humilitas omnia quaecumque bene facimus et praecesserit et comitetur et consecuta fuerit, et proposita quam intueamur, et apposita cui adhaereamus, et imposita qua reprimamur, iam nobis de aliquo bono facto gaudentibus totum extorquet de manu superbia.(...) Itaque sicut rhetor ille nobilissimus cum interrogatus esset quid ei primum videretur in eloquentiae praeceptis observari oportere, Pronuntiationem dicitur respondisse; cum quaereretur quid secundo, eandem pronuntiationem; quid tertio, nihil aliud quam pronuntiationem dixisse: ita si interrogares, et quoties interrogares de praeceptis christianae religionis, nihil me aliud respondere nisi humilitatem liberet, etsi forte alia dicere necessitas cogeret.' Ook als men de nadruk op humilitas als een retorische topos beschouwt, valt niet te ontkennen dat de humilitas belangrijke consequenties heeft voor de theologie en het christelijke leven.

¹³ PL 1:655: 'sic et tragoedos cothurnis extulit, quia "nemo potest adicere cubitum unum ad staturam suam": mendacem facere vult Christum.'

¹⁴ Cyril of Alexandria, *Commentary on the Gospel according to S. John*, vol. 1 (Oxford; London: James Parker & Co.; Rivingtons, 1874), 483, vergelijk ook 601.

Gaat het echter over Gods belofte als bron van zekerheid, dan treffen we bij de kerkvaders grote aarzeling aan. Zelfs als men zoals Augustinus en zijn leerling Prosper van Aquitanië, expliciet spreekt over de volharding als een gave van God, dan nog is men beducht voor zekerheid. Augustinus zegt: 'Niemand kan immers zeker zijn van het eeuwige leven dat God, die niet liegt, al voor eeuwige tijden aan de kinderen van de belofte heeft beloofd, als dit leven, dat een beproeving is op aarde, niet voleindigd is.¹⁵ En Prosper zegt: 'En van niemand kan voor zijn einde worden gezegd dat hij in de heerlijkheid van de uitverkorenen zal zijn, zodat hij die volhardt in nederigheid een nuttige vrees mag behouden, en hij die staat, toeziet dat hij niet valt (1 Kor. 10:12); en als het slachtoffer op een of andere manier ten prooi valt aan de een of andere verzoeking, laat hem dan niet in verdriet wegzinken, noch de ontferming wantrouwen van Hem die allen ondersteunt die vallen en alle onderdrukten opricht (Psalm 145:14). Zolang iemand in dit lichaam leeft, mag de verbetering van niemand worden nagelaten, mag ook aan niemands herstel worden gewanhoopt.'¹⁶ Er zijn wel enige uitzonderingen op deze regel (bijvoorbeeld Fulgentius van Ruspe),¹⁷ maar de hoofdlijn lijkt toch te zijn dat zekerheid gedurende het leven onbereikbaar is.

Er is in de vroege kerk dus nog niet het Bijbelse evenwicht dat we in 2 Sam. 7 aantreffen. Het verschil tussen de Schepper en het schepsel overheerst en zorgt ervoor dat de zekerheid vanuit Gods belofte niet tot zijn recht komt. Dat neemt niet weg dat er in de vroege kerk wel zekerheid beleefd is, we hoeven slechts aan de martelaren te denken. Maar het was altijd een zekerheid voor het heden, niet voor de toekomst. De toekomst was onzeker, al zag men dat niet als een bron van wanhopige vrees. Men trok namelijk uit het verschil tussen Schepper en schepsel de conclusie dat een schepsel ten aanzien van God altijd het beste moet denken. Niemand moet zich op voorhand onder de verworpenen plaatsen.¹⁸

In de middeleeuwen zet dit spoor uit de vroege kerk zich in principe voort. Uitgesproken volgelingen van Augustinus in de middeleeuwen, zoals Gottschalk van Orbais, Thomas van Aquino¹⁹ en Thomas Bradwardine erkennen het verschil tussen Schepper en schepsel, maar verkiezingszekerheid blijft bij hen onbereikbaar, hooguit voor een enkeling op grond van bijzondere openbaring. Een uitzondering

¹⁵ PL 45:1031: '...quoniam de vita aeterna, quam filii promissionis promisit non mendax Deus ante tempora aeterna, nemo potest esse securus, nisi consummata fuerit ista vita, quae tentatio est super terram...'

¹⁶ PL 51:722: 'Et de nullo ante ipsius finem pronuntiari potest quod in electorum gloria sit futurus, ut perseverantem humilitatem utilis metus servet, et qui stat videat ne cadat (1 Cor. x, 12); et si forte aliqua victus tentatione corruerit, non absorbeat tristitia, nec de ejus miseratione diffidat qui allevat omnes e qui corruunt, et erigit omnes elisos (Psal. CXLIV, 14). Dum enim in hoc corpore vivitur, nullius est negligenda correctio, nullius est desperanda reparatio'. Vergelijk ook PL 51:161: 'Ex regeneratis in Christo Jesu, quosdam relicta fide et piis moribus, apostatare a Deo, et impiam vitam in sua aversione finire, multis (quod dolendum est) probatur exemplis.'

¹⁷ PL 65:648-649: 'Non ergo per quamlibet saeculi aut Ecclesiae dignitatem, sed per fidem quae per dilectionem operatur, unusquisque vas in honorem dono Dei miserantis efficitur. Non enim Salvator noster beatos voluit nuncupari habentes saecularem aut ecclesiasticam dignitatem, sed pauperes spiritu, mites, lugentes, esurientes sitientesque justitiam, misericordes, mundos corde, pacificos, et qui persecutionem propter justitiam patiuntur (Matth. V, 3 et seq.) (...) Saecularem quippe sive ecclesiasticam dignitatem possunt et vasa misericordiae, et vasa contumeliae temporaliter adipisci, quia ista bonis sunt malisque communia; in cruce autem Domini Jesu Christi veraciter gloriari, proprium est vasorum misericordiae, quae praeparavit Deus in gloriam, quae et vocavit non solum ex Judaeis, sed etiam ex gentibus (Rom. IX, 23, 24). Ista vasa veraciter Christi esse beatus Paulus intimat, dicens: Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitiis et concupiscentiis (Galat. V, 24)'. Vergelijk Stuart Squires, *The Pelagian Controversy*, blz. 284.

¹⁸ Zie PL 45:1030.

¹⁹ Thomas van Aquino, *Summa theologiae*, 1 q.23 art. 1 ad. 4: 'Dicendum quod, etiam si aliquibus ex speciali privilegio sua predestination reveletur, non tamen convenit ut reveletur omnibus: quia sic illi qui non sunt praedestinati, desperarent; et securitas in praedestinati negligentiam pareret.'

is Bernardus van Clairvaux die spreekt over kentekenen van verkiezing en over persoonlijke zekerheid over de verkiezing op grond van het werk van God in iemands hart.²⁰

Complicerende ontwikkelingen treden vooral op in de tweede helft van de middeleeuwen en betreffen drie verschillende ontwikkelingen. 1. De herontdekking van de originele werken van Aristoteles zorgen voor een wederopleving van het rationalisme – de gedachte dat de rede bepaalt wat waar is. De meerderheid van de westerse christenheid wees dit rationalisme af, maar hier treffen wij de eerste breuk aan met het verschil tussen Schepper en schepsel. Als de ratio bepaalt wat waar is, staan Schepper en schepsel wat betreft kennis op gelijke voet. 2. De opkomst in de 13^e eeuw van de transsubstantiatieleer verlegt de aandacht in de zoektocht naar zekerheid van het Woord naar het sacrament, van het beloftewoord dat van buiten en van Boven komt, naar het sacramentele teken dat in mij komt. 3. De wederopleving van het pelagianisme in de 14^e eeuw tast de overtuiging aan dat Gods kennis principieel anders is dan die van de mens.

In de late middeleeuwen raakt het evenwicht nog verder zoek doordat men stelt dat het voor een stervende het beste is als hij tussen hoop en vrees verkeerd over zijn eeuwige bestemming.²¹ De gedachtegang leeft breed (ook Luther is daar aanvankelijk in opgevoed) dat als men doet wat men kan, God de rest doet.²² De hele voorstelling rond het vagevuur en rond de aflaten sloten bij deze vrees en onzekerheid aan.

De reformatie vormt een beslissend keerpunt in deze ontwikkeling en is feitelijk het moment waarop de kerk het evenwicht tussen beide aspecten vanuit de Schrift herontdekt. Er kan niet genoeg nadruk op gelegd worden hoe grote omwenteling dit voor kerk en theologie (en ook de westerse samenleving) heeft teweeg gebracht. Hier wordt persoonlijke zekerheid bereikbaar voor iedere christen. De kern van Luthers ontdekking is dat hij te midden van al zijn aanvechting, schuldbesef en *terrores conscientiae* het uiterlijke beloftewoord van God over vergeving van zonden en het eeuwige leven in en om Christus in het oog krijgt. Twee belangrijke uitspraken uit 1520 vatten Luthers ontdekking samen: 'God heeft nooit anders met de mensen gehandeld of handelt nog anders dan door het woord van de belofte'.²³ En: 'Geloof je het, dan heb je het en geloof je het niet dan heb je niet.'²⁴ Met het uiterlijke aspect van de belofte is direct de vastheid en de zekerheid van de belofte gegeven. Zij is niet gebaseerd op de innerlijke waardigheid van een zondaar, maar op Gods vrije initiatief tot spreken en heeft Christus als inhoud. Vagevuur en aflaten waren nu niet meer nodig, de sterfbedden veranderden en werden het toneel van zekerheid en rust.

Strijd om het evenwicht

De westerse kerk heeft in de ontdekking van de bevrijdende kracht van Gods beloftewoord iets groots maar ook iets ontzagwekkends ontdekt. Misbruik ligt op de loer. Direct na het vinden van het evenwicht ontbrandt de strijd over wat dat gevonden evenwicht nu precies waard is.

Als eerste ging de strijd over de vraag welke zekerheid de belofte van God aan een zondaar geven kan. Luther zei uiteindelijk dat deze zekerheid er één voor het moment was. Hij sloot aan bij de meerderheid in de middeleeuwse augustijnse traditie waarin zekerheid over je eigen volharding niet

²⁰ Zie PL 182:247, PL 183:297.

²¹ H. A. Oberman, *The Harvest of Medieval Theology*, blz. 220: 'For two reasons therefore certitude of salvation is beyond the reach of the viator: there is no way in which he can ascertain that he possesses the habit of grace; and furthermore, even if everything points to his being in a state of grace, this may very well be only according to present justice which by no means implies his perseverance to the end. The Augustinian divorce of grace and predestination by means of the added requirement of the *donum perseverantiae* is effective even in a theology where this gift does not play a part.'

²² Oberman, *The Harvest of Medieval Theology*, blz. 132-134.

²³ Luther, *Werke in Auswahl*, 1:448

²⁴ Luther, *Werke in Auswahl*, 2:14

mogelijk werd geacht. Rome wees in felle tonen de gedachte dat de belofte zekerheid zou bieden aan de individuele gelovige af. Het concilie van Trente verdoemde de gedachte dat het Evangelie een absolute belofte zou zijn die aan een zondaar zekerheid van de zaligheid gaf los van de onderhouding van Gods geboden.²⁵ Gereformeerden geloofden in verkiezingszekerheid door de belofte. Ze stonden dus tegenover Rome, maar gingen ook verder dan de lutheranen. Wanneer iemand door de belofte wordt ingesloten (als iemand dus geloofde in de gekruiste Christus), dan geeft dat zekerheid voor het heden en de toekomst en biedt het een blik op Gods verkiezing. Dit zorgde er ook voor dat gereformeerden bijzonder zorgvuldig spraken over het adres van de beloften. HC 1/1 geeft daar woorden aan, we horen hier 2 Sam. 7 in doorklinken: 'Dat ik met lichaam en ziel, beide in het leven en sterven, niet mijn, maar mijns getrouwen Zaligmakers Jezus Christus eigen ben... en alzo bewaart... waarom Hij mij ook door Zijn Heilige Geest van het eeuwige leven verzekert, en Hem voortaan te leven van harte willig en bereid maakt.' Hier geen hoogmoed of autonomie, maar de belijdenis van een Ander te zijn. De zekerheid ligt in Gods werk en verzekeren is het werk van de Heilige Geest. Er is een samengaan van het uiterlijke beloftewoord en de innerlijke werking van de Geest. Het is ook een zekerheid die nuttig is, verbonden met goede werken en met dienstbaarheid voor de gemeenschap.

Als tweede ging de strijd over de vraag hoe de ontdekking van Gods belofte zich nu verhiel tot Gods vrijheid en onze nederigheid en afhankelijkheid. Een mens is nu zo zeker en weet zo iets belangrijks over zijn toekomst, wat heeft dat voor gevolgen? Luther stelde dat de Geest altijd alleen door het Woord werkt en dat Woord en Geest niet in werking van elkaar te scheiden of te onderscheiden zijn. Dit krijgt zijn toespitsing in de avondmaalsleer, dat iedereen in het avondmaal hetzelfde krijgt. Het latere lutheranisme wijs het onderscheid tussen uitwendige en inwendige roeping dan ook af. Hier wordt de ontdekking van Gods belofte te groot gemaakt en krijgt Gods vrijheid te weinig ruimte.

De radicale reformatie stelt de Geest los van het Woord voor. Het innerlijke licht heeft de voorrang, zelfs op de Schrift. Dat leidt tot een vrijere omgang met de Schrift. Het verschil tussen Schepper en schepsel raakt naar de achtergrond. Thomas Müntzer sprak laatdunkend over *Bibel, Bubel, Babel*.²⁶ Sebastian Castellio meende dat de Schrift soms onduidelijk was en dat dergelijke gevallen met gezond verstand moesten worden opgelost.²⁷ Ook sommige lutheranen gingen ook te ver. Otto Brunfels meende dat de apostelen fouten konden maken²⁸ en Luther zelf was hier en daar ook kritisch op de Schrift. Bekend is zijn oordeel over de brief van Jakobus, maar ook in zijn opmerking tijdens een tafelgesprek over de relatie tussen Samuël-Koningen en Kronieken.²⁹ Later volgen de socinianen en de remonstranten die de rede een belangrijke plaats geven in het geloof.

In de gereformeerde reformatie wordt het Woord in werking wel van de Geest onderscheiden, maar is de Geest tegelijk aan het Woord gebonden. Hier werd het evenwicht van 2 Sam. 7 het zuiverst geformuleerd. Dit geeft ruimte aan de vrijheid van God. De Geest doet met het Woord wat Hij wil. Het verschil tussen Schepper en schepsel komt daarmee tot zijn recht. Tegelijk doet de Geest met het Wóórd wat Hij wilde, niet met iets anders. Dat geeft een duidelijke binding aan de Schrift.

Emancipatie en evenwicht

Na dit overzicht tot op de zestiende eeuw zouden we door kunnen gaan tot de 21^e eeuw. We zouden het kunnen hebben over de vroege verlichting, de late verlichting, de ontdekking van de

²⁵ Denzinger/Schönmetzer, *Enchiridion*, 1570: 'Si quis hominem iustificatum et quantum libet perfectum dixerit non teneri ad observantium mandatorum Dei et Ecclesiae, sed tantum ad credendum, quasi vero Evangelium sit nuda et absoluta promissio vitae aeternae, sine condicione observationis mandatorum. An. S.'

²⁶ M. Luther, *Ausgewählte werke*, 4:83

²⁷ S. Castellio, *De kunst van het twijfelen en geloven, niet-weten en weten*.

²⁸ J.N. Mouthaan, *'Zij is als een heilig anker'*, blz. 52

²⁹ M. Luther, *Ausgewählte werke*, 8:336

natuurwetten, het Deïsme, de Schriftkritiek, het modernisme, het postmodernisme. Maar dat is voor ons zicht op zelfverstaan in onze tijd niet per se nodig. Ten diepste vinden de hedendaagse discussies plaats op basis van dezelfde grondpatroon als in de zestiende eeuw. Ik wil graag vijf typering geven.

1. De lijn vanuit de Radicale reformatie. Deze lijn is te typeren als een overmatige persoonlijke zekerheid die ten koste gaat van de erkenning van het verschil tussen de Schepper en het schepsel. Hier zijn we aangekomen bij het zogenaamde moderne zelfverstaan. Deze lijn kent een seculiere en een christelijke variant. De seculiere variant is de meest radicale vorm van moderniteit. Het innerlijk is daarbij alles bepalend, de relatie met het uiterlijke is vloeibaar. Gezag is nooit vanzelfsprekend. Men erkent geen Schepper en men erkent ook niet meer zelf schepsel te zijn en te moeten leven met gegevenheden. Het innerlijk schept zijn eigen wereld.

Deze vorm van moderniteit is springlevend en zeer dominant, maar uiterst kwetsbaar. Ze is wel zeker van zichzelf, maar ze heeft zich losgesneden van de wortel van de zekerheid, Gods belofte. Het is een zekerheid zonder externe bron, alleen maar steunend op het bestaan van het innerlijk.

De christelijke variant komt hiermee overeen in dat het ook de grote nadruk legt op het innerlijke, uitgaat van het kneedbare van het uiterlijke en het absolute van de persoonlijke zekerheid. Het verschil is dat men dit religieus zoekt te onderbouwen. Men zegt de Geest te hebben en is zodoende in staat om volgens de zin van de Geest eigentijds met de Schrift om te gaan.

De vrijheid van God en de menselijke nederigheid en afhankelijkheid krijgen hierbij echter nauwelijks ruimte. Ook het uiterlijke beloftewoord van God is hier vervluchtigd tot een beginstadium in het leven, het is geen blijvend rustpunt meer. De persoonlijke zekerheid is er misschien mee begonnen, maar heeft zich er vervolgens van geëmancipeerd. Hiermee is deze persoonlijke zekerheid een ontwortelde zekerheid geworden die zich ontwikkelt in een richting waarvan geen enkele garantie is dat zij de richting van de Geest is. Want zonder het Woord kan niet geweten worden of de Geest het is die werkt.

2. De lijn vanuit Trente. Deze lijn is te typeren als een terugschrikken voor de verwoestende gevolgen van het individualisme en als gevolg daarvan een opnieuw benadrukken van het verschil tussen Schepper en schepsel en een afwijzing van persoonlijke zekerheid. Men vlucht weg voor het individualisme en zoekt houvast in het instituut dat symbool lijkt te staan voor stabiliteit, zekerheid en traditie met een diepe spiritualiteit. Het is in dit opzicht opmerkelijk dat er de laatste tijd een niet geringe trek naar de Rooms-katholieke kerk valt waar te nemen. Dit is niet los te zien van de teleurstelling in het individualisme. Sommigen (zoals Bradley)³⁰ geven de reformatie de schuld voor het individualisme en daarmee wijzen zij ook de ontdekking van de persoonlijke zekerheid door Gods belofte van de hand. Dit doet geen recht aan de reformatie, want daarin functioneert persoonlijke zekerheid altijd binnen dienstbaarheid aan de gemeenschap.

Deze terugkeer naar het instituut is echter erger dan de kwaal. Individuele zekerheid door Gods belofte is niet hetzelfde als het individualisme. Daarnaast, niet het instituut is de basis van de zekerheid, zelfs niet de kerk, maar het beloftewoord van de Goede Herder. Ten diepste wordt de kracht van Gods belofte ontkend.

3. De lijn vanuit Luthers avondmaalsleer is te typeren als de focus op zekerheid die uitsluitend buiten ons ligt en dus zagezegd geen bevindelijke component heeft. Deze visie ontstaat eveneens vanuit een reactie op de gevolgen van het individualisme. In plaats van het instituut, kiest men echter voor de sacramenten als bron van zekerheid en houvast. Zekerheid is daarmee niet zozeer een samengaan van het uiterlijke woord van God en het inwendige werk van de Heilige Geest, maar zekerheid rust uitsluitend op het sacrament. Wat God daarin zegt is altijd waar en daar leunt het hart vervolgens op. Dat geeft individuele zekerheid voor het moment zonder dat er een fundament is in het innerlijk.

³⁰ Brad S. Bradley, *The Unintended Reformation: How a Religious Revolution Secularized Society* (2015).

Dit is een terugval in de middeleeuwse sacramentsleer en kent aan het sacrament te veel waarde toe. Ook krijgt de vrijheid van God geen ruimte.

4. De deformatie van de gereformeerde lijn zou ik de gedeformeerde lijn willen noemen. Bederf van het beste is het slechtste. Wanneer de gereformeerde visie op zekerheid als verkiezingszekerheid wordt misbruikt, zijn de gevolgen niet te overzien.³¹ Als de zekerheid in Gods belofte zo absoluut is en de nederigheid en afhankelijkheid missen, dan wordt een mens zorgeloos. 'We zijn zo zeker, wat kon ons nog schaden?' Dit was de grote vrees van de kerkvaders en de middeleeuwen. De levenswandel ontwingt zich dan aan de toonhoogte van het Evangelie. Men is bevrijdt van de angst voor het oordeel, de knagende onzekerheid is weg, maar de afhankelijkheid en de nederigheid blijven achterwege. Men acht zich verlost van de schrik voor de hel, maar is zich vervolgens onafhankelijker gaan voelen en is vrijer gaan leven. De toe-eigening van het heil is een fase, niet iets om je steeds over te verwonderen. Nu men zeker is, is er ruimte voor andere zaken.

Hier mist het zicht op de eenheid van het werk van de Heilige Geest. De Geest verzekert altijd in een weg van afhankelijkheid en nederigheid. Hier geldt ook de waarschuwing dat zekerheid giftig werken kan. Niemand schrikke van die gedachte, want Israël is het levende voorbeeld dat een verkeerde omgang met Gods belofte (rond Jeruzalem en de tempel) giftig is.

5. Naast deze gedeformeerde lijn zou ik ook de feodale lijn willen noemen.³² Hier lopen lijnen uit het feodale tijdperk, de middeleeuwen, door en is er geen aanraking met de reformatorische ontdekking. Hier is geen zekerheid vanuit de belofte, men is zonder vaste hoop. Maar er is wel een indruk van Gods vrijheid en onze afhankelijkheid. God is vrij om te doen wat Hij wil, maar er is niets zeker. Wij kunnen slechts afwachten. Het gevolg is een scheiding van het binnenwereldlijke en het geestelijke. In het eerste zijn mensen eigen meester, in het tweede is God heer en meester. Wat een mens kan, dat doet hij om dit binnenwereldlijke zo aangenaam mogelijk te maken, met als gevolg materialisme en wereldzin die de nederigheid voor God vernietigt. Wat betreft het geestelijke is er een berusten en een gelatenheid. Dit vernietigt de hoop op God en beneemt het zicht op Zijn goedheid. Deze lijn miskent de werkelijkheid van Gods belofte en is helaas meer werkelijkheid onder christenen dan men zou verwachten of wensen.

6. De gereformeerde lijn kenmerkt zich door een voortdurend zoeken naar het vasthouden van het evenwicht zoals dat blijkt uit 2 Sam. 7. Er is verschil tussen de Schepper en het schepsel, ook in wat ze weten. Tegelijk is er dankzij Gods genadige Zelfopenbaring persoonlijke zekerheid mogelijk. In hoeverre deze lijn volle realiteit is onder ons, durf ik niet te zeggen, ik zal slechts aangeven aan welke opvallende kenmerken ze te herkennen is. 1. Deze zekerheid is volgens deze zienswijze voluit een bevindelijke zaak. Wanneer er overeenkomst is tussen het Woord van de belofte en het werk in het hart, dan is de grondslag voor de zekerheid gelegd. Die zekerheid ligt in de belofte, maar kan niet zonder de uitwerking van de belofte bij wijze van echo in het hart. 2. Deze zekerheid functioneert volop binnen het geheel van het werk van de Geest. Het werk van de Geest vormt een eenheid. De Geest doet geen half werk. Hij verheerlijkt de volle Christus. Hij werkt én de zekerheid én de nederigheid. Hier vindt men de meest vrijmoedige aanspraak op Gods beloften in Christus samen op gaan met de diepste nederigheid. 'Hoe lager bij de grond, hoe dichterbij het verbond.' Die zekerheid die de Geest werkt maakt nederig. Voor 'natuurlijke mensen, den Geest niet hebbende'

³¹ Vergelijk J. van Lodenstein, *Negen predikatiën*, blz. 127: 'Omdat de hervorming door de vleselijke mens kwalijk is opgevat, voor een hervorming alleen in de leer en niet in de zeden. En zoals het toen is opgevat, zo begrijpt men het ook nog tot de huidige tijd toe. En daardoor behouden wij wel een lichaam van de waarheid in de leer, maar men staat niet genoeg naar de verbetering in de zeden, die zover boven de deugden van de heidenen moesten uitsteken, als het heerlijk licht van de Christenen verschilt van de heidense duisternis. Dit nu was niet te begrijpen zonder de levendmakende Geest.'

³² Tijdens de lezing is dit punt niet genoemd, het is later toegevoegd naar aanleiding van een opmerking over de vraag waar onbekeerde christenen nu thuis horen.

(Jud. 19) is dat onbegrijpelijk. Als ik absoluut zeker ben, dan kan ik doen wat ik wil en kan ik eindelijk aan me zelf denken. Maar het is juist het echte kenmerk van de Geest dat Hij mensen van deze hoogmoedige houding redt en hen er voor bewaart. 3. Deze zekerheid laat God vrij in de wijze waarop Hij Zijn belofte vervuld. Het is wel zeker dat Hij ze vervuld, maar langs welke weg dat is Zijn Eigen vrijheid. Dit voedt afhankelijkheid en nederigheid. 4. Deze zekerheid bindt ook nauw aan het Woord, want als het Woord wegvalt, daar valt de belofte weg, daar valt Christus weg, ja dan valt alles weg. 5. Deze zekerheid is ook altijd dienstbaar aan de gemeenschap. Dit bracht Jodocus van Lodenstein tot zijn gewaagde toepassing vanuit Ezechiël 37. De beroering van de beenderen uit het visioen vergeleek hij met de reformatie door Luther, Calvijn en Zwingli. Door de reformatie was het een lichaam geworden, maar er was nog geen Geest in.³³ Hij bedoelde daarmee niet dat de reformatoren zelf zonder de Geest zijn geweest.³⁴ Ook niet dat de reformatie geen werk van de Geest is geweest of dat de kerk van zijn dagen geheel zonder de Geest was.³⁵ Hij bedoelde daarmee dat de doorwerking van de Geest in de gemeenschap nog ontbrak en dat daarom een verdere doorwerking nodig was.³⁶

Afsluiting

We sluiten af en vatten samen en geven enkele suggesties voor het staan in onze tijd. 2 Sam. 7 is een krachtige illustratie van een Bijbels zelfverstaan. Dit Bijbels zelfverstaan bestaat uit een zorgvuldig evenwicht tussen het feit dat er verschil is tussen de Schepper en het schepsel enerzijds en Gods genadige openbaring anderzijds. De geschiedenis laat zien langs welke moeitelijke lange weg dit evenwicht is opgediept uit de Schrift. Het is gebleken aangevochten bezit te zijn. Het is ook gebleken dat het kwetsbaar bezit is en gemakkelijk misbruikt kan worden.

Wat de toepassing ervan naar buiten betreft: Het moderne zelfverstaan en zijn vele vruchten is onbijbels. Dat hoeft niet betoogt te worden na alles wat gezegd is. Ik noem slechts de volgende ingangen voor gesprek in deze laatmoderne tijden:

1. Het thema van de afhankelijkheid en nederigheid. Veel moderne mensen zijn zeker van hun innerlijk, maar kennen geen afhankelijkheid. De moderne mens overschreeuwt zo zijn kwetsbaarheid.
2. De basis van het zelfverstaan. Veel moderne mensen baseren hun zelfverstaan uitsluitend op hun eigen innerlijk. Hiermee hangt het zelfverstaan echter in de lucht en heeft geen gronden.
3. De relatie tussen het uiterlijk en het innerlijk. Veel moderne mensen beschouwen het uiterlijke als bijkomstig, maakbaar en niet leidend, terwijl het innerlijk alles is. Hier overschreeuwt de moderne mens zijn eigen schepsel-zijn.

³³ Van Lodenstein, *Negen predikatiën* (ed. Donner), blz. 114: 'De Heere heeft dan hiertoe gebruikt de dienst van de eerste hervormers, welke niet door kracht, of door geweld, maar door de Geest van de mond, en door het profetische woord, de verlossing uit het geestelijke Babel begonnen, doch niet konden doorzetten, totdat de Heere de hervorming, door de dienst van Luther, Calvijn, Zwingli, enz., zover teweeg bracht, dat er een gedruis of een beroering kwam in de beenderen, en dat men, na lange tegenstand, kon zeggen: zie, daar is het lichaam van de hervorming.'

³⁴ Van Lodenstein, *Negen predikatiën*, blz. 118: 'Ik wil ook niet zeggen, dat de eerste hervormers zouden geweest zijn zonder geest.'

³⁵ Van Lodenstein, *Negen predikatiën*, blz. 118: 'Ook wil ik niet zeggen, dat er nu geen Geest in onze tegenwoordige Kerk zijn zou.(...) En als ik dit zeg, dan moet men de goeden van die tijd niet te na spreken of verdenken, omdat men uit hun schriften genoeg zien kan, dat zij gevaarlijk de Geest van Christus zijn deelachtig geweest.'

³⁶ Van Lodenstein, *Negen predikatiën*, blz. 118: 'Maar ik wil alleen tonen dat er in onze Kerk, in het algemeen aangemerkt, naar haar tegenwoordige zwier, geen Geest te vinden is, en dat het nu tijd is om te roepen, uit Ps. 12:2, Behoud, o Heere! want de goedertierene ontbreekt, want de getrouwen zijn weinig geworden onder de mensenkinderen.'

4. De relatie tussen het Woord en de Geest. Veel moderne christenen gaan uit van een losse binding tussen Woord en Geest. Ze ondergraven hiermee hun eigen zekerheid.

Wat betreft de toepassing naar binnen zal ik slechts één ding noemen en dat wat illustreren. Wij hebben dat Bijbelse evenwicht van 2 Sam. 7 vandaag broodnodig, omdat we het dreigen kwijt te raken en omdat het onmisbaar is om de confrontatie met de moderniteit aan te gaan. Gebrek aan evenwicht in het zelfverstaan komt ook onder ons voor. Sommigen zijn te nederig om vrijmoedig te zijn, anderen zijn te vrijmoedig om nederig te zijn. Onderwerping aan Gods voorzienige wegen is ook onder ons niet vanzelfsprekend, Gods vrijheid wordt dikwijls niet erkend zoals het zou moeten. Hoe vaak gebeurt het niet dat als God in Zijn vrijheid vleeskruisigende wegen gaat, dat men begint te twijfelen aan de waarheid van Zijn belofte, ja aan Zijn bestaan Zelf. Soms heerst er een egocentrische kijk op persoonlijke zekerheid als een basisbehoefte voor een stil en gerust leven. Als zekerheid al bezeten wordt, raakt het dikwijls niet aan de toonhoogte van Zondag 1, waarin gesproken wordt over het eigendom zijn van een Ander en waarin de dienstbaarheid opgesloten ligt.

Laten we teruggaan naar het evenwicht van 2 Sam. 7. Van Lodenstein zei: De mens niet en God al. Een oud bevindelijk gezegde luidt: Nieten en nullen wil God vervullen. Het komt er maar op aan dat u en ik met die houding tevreden zijn.